
El pensament històric de la dinastia Bofarull

Ramon Grau i Fernández

El descrèdit de la historiografia vuitcentista

El segle XVIII és prestigiós per la implantació de la crítica, que, pel que fa al coneixement històric, es produí en dues direccions: la crítica bibliogràfica, que va aconseguir desemmascarar les pràctiques falsàries dels segles precedents i que tingué, per tant, uns efectes principalment destructius sobre l'erudició (la pseudoerudició) heretada del segle XVII; i la crítica documental, que va depurar i sistematitzar els materials d'arxiu i començà a aplegar les pedres per a un nou edifici de coneixement del passat sense hipoteques amb la historiografia anterior. Aquests dos mèrits han estat reconeguts al mateix segle XIX i exalçats amb més decisió des de l'inici del segle XX, en els treballs d'Elias de Molins i Carreras Candi, entre d'altres.¹

Més tard, a partir d'un estudi primerenc de Pierre Vilar sobre la producció històrica de Capmany, s'ha reconegut a la historiografia catalana del segle XVIII un tercer mèrit: el d'haver-se internat en el camí traçat per la Il·lustració europea dels Montesquieu, els Hume i els Voltaire.² Aquest ingredient específicament il·lustrat implicava un canvi en el sistema de valors i, per tant, en els paràmetres del judici històric, que ha estat reconegut altre cop com a propi pel corrent principal de la historiografia del segle XX. L'empelt enciclopedista significava posar èmfasi en el desenvolupament positiu de la civilització, com a resultat de l'esforç col·lectiu dels homes, i menysprear les aventures dels poderosos, que fins aleshores havien monopolitzat les pàgines dels llibres i la imaginació dels lectors.

1. Antonio ELÍAS DE MOLINS, *Los estudios históricos y arqueológicos en Cataluña en el siglo XVIII*, Barcelona, Casa de Caridad, 1903 (discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Bones Lletres, pàg. 5-45; resposta de Francesc Carreras i Candi, pàg. 49-60).
2. Pierre VILAR, «L'obra de Capmany, model de mètode històric. La història catalana al segle XVIII», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XLIII (1953), pàg. 146-154; reeditat dins *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona, Curial, 1975, pàg. 85-90.

La historiografia del segle XIX no té bona fama en relació amb la de la centúria precedent, i podríem sospitar que si el XVIII té més prestigi que el XIX és perquè d'aleshores ençà ha passat més temps, i el pas del temps té un efecte embellidor sobre els productes de la cultura superior (s'obliden les misèries quotidianes, i queda la glòria d'uns quants instants, elevada a signe de tot un segle i de tota una col·lectivitat). Però és que la historiografia catalana del vuit-cents tampoc no té gaire prestigi en relació amb la del nou-cents, i en aquest cas sembla que l'efecte de la perspectiva hauria d'afavorir les produccions del XIX.

El segle XX, malgrat totes les seves misèries –i no són poques–, ofereix no un sinó diversos punts culminants: l'escola de Rubió i Lluch als Estudis Universitaris Catalans durant el primer quart de segle, un grup prestigiós pel seu virtuosisme en el treball documental i monogràfic, que retrobava i amplificava els assoliments de la crítica del segle XVIII;³ les síntesis derivades d'aquell ambient erudit, degudes a Rovira i Virgili i a Ferran Soldevila, confrontades amb el revisionisme de Jaume Vicens a la vigília de la Guerra Civil, tota una reconsideració de la història nacional de Catalunya;⁴ i la gran embranzida dels anys seixanta, on confluïren els seguidors immediats de Vicens amb l'estiuet de Sant Martí dels deixebles de Rubió i Lluch, i tots plegats crearen la il·lusió d'un efecte acumulatiu de llarga durada, de superació irreversible dels estadis anteriors i d'aprofundiment multiforme en la matèria històrica.⁵

L'assoliment d'aquest desideràtum, profetitzat tant per Rubió i Lluch com per Vicens abans de la Guerra Civil, ha estat celebrat pels historiadors finalment establerts a la universitat en el darrer terç del segle XX. Les esperances en els efectes benèfics de la institucionalització han corroborat la imatge poc favorable dels historiadors del segle XIX, abusivament qualificats tots ells de 'romàntics'. En aquest qualificatiu queden implicats tots els tòpics de l'artista marginal, de l'improvisador més o menys afortunat de moment però incapaç de prosseguir amb un mínim de rigor cap programa de treball.

Arribats al segle XXI, la imatge del XIX continua lligada, en una bona part, a les consignes llançades pel noucentisme i acollides pel nacionalisme català com a doctrina oficial. Jaume Vicens Vives –tant el primer Vicens, hereu del positivisme, com el darrer Vicens, fill pròdig reconciliat amb el nacionalisme– ha donat nova vida a l'estereotip de l'historiador romàntic.⁶ Des de la talaia de la teoria de

3. Ferran VALLS I TABERNER, «Els estudis històrics i arqueològics a Catalunya durant el primer quart del segle XX», *Revista de Catalunya*, 9 (1928), pàg. 123-148.
4. Jaume VICENS I VIVES, *Obra dispersa. Catalunya ahir i avui*, Barcelona, Vicens-Vives, 1967, pàg. 3-29, 339-347 i 557-565 (materials de la polèmica amb Rovira i Virgili, 1931-1935), pàg. 314-320 (ressenya de la *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila publicada el 1935) i pàg. 350-352 (programa historiogràfic, 1936).
5. Juan MERCADER RIBA, «Veinticinco años de historiografía catalana. A propósito de la segunda edición de la 'Història de Catalunya' de F. Soldevila», *Hispania*, XXIII (1963), pàg. 606-623; Ramon D'ABADAL, «Introducció», dins Ramon D'ABADAL et al., *Moments crucials de la història de Catalunya*, Barcelona, Vicens-Vives, 1962, pàg. IX-XXXVII.
6. Jaume VICENS I VIVES, «Ferran II, alliberador dels pagesos catalans», *La Publicitat*, 25-VIII-1935, i «La nova història», *Serra d'Or*, gener 1960, per citar un treball primerenc i un altre de la darrera etapa de Vicens (els dos reproduïts dins *Obra dispersa. Catalunya...*, pàg. 340-343 i 507-510, respectivament); Miquel BARCELÓ, Borja DE RIQUER i Enric UCELAY DA CAL, «Sobre la historiografia catalana», *L'Avenç*, 50 (1982), pàg. 68.

la reconstrucció progressiva de la memòria col·lectiva, suposadament perduda arran del 1714, s'han vist amb simpatia els intents dels historiadors romàntics. Aquests han estat acceptats com a precursors valuosos de la revitalització del sentiment nacional però són rebutjats, en canvi, com a erudits, és a dir resten desqualificats en la seva concreció disciplinària.

Dins la genèrica visió negativa del XIX, el període que ens ocupa –és a dir, els decennis centrals del segle, entre 1830 i 1880– és el més blasmat. En part, perquè els estralls revolucionaris que van malmetre els fons documentals i bibliogràfics tendeixen a fer d'aquell temps una etapa particularment fosca. I en part també perquè s'entén que, fins a la revolució liberal dels anys trenta, dominaven encara els homes formats en el segle XVIII i fidels, per tant, a les prescripcions del criticisme, com ara Fèlix Torres Amat, Jaume Villanueva i Pròsper de Bofarull, que va viure fins passada la meitat del vuit-cents. Després del Sexenni Democràtic, començaren a reafiorar pràctiques basades en la crítica documental pura, amb un esperit de represa del fil trencat de la tradició erudita local però mirant també els nous exemples de la historiografia acadèmica europea. Hi destacaren d'antuvi Andreu Balaguer i Merino i Francesc Martorell i Penya, desapareguts de manera prematura; i, durant més temps, Josep Coroleu, Salvador Sanpere i Miquel, Josep Balari i Jovany i Joaquim Botet i Sisó, la majoria dels quals produïren les seves obres més duradores pels volts de l'any 1900.⁷

La dinastia dels Bofarull i la continuïtat erudita

La família dels Bofarull ocupa un lloc singular en aquest panorama: apareixen com el principal i estret pont que sobrevola l'abisme entre les escoles crítiques del set-cents i el positivisme de la darrerria del vuit-cents.

El fundador, Pròsper de Bofarull i Mascaró, nascut el 1777, fou, certament, un home de formació setcentista, que seguí la carrera de lleis a les universitats de Cervera i d'Osca. La seva iniciació en les arts d'arxiver s'atribueix al contacte amb Antoni de Capmany, quan tots dos eren refugiats a la ciutat de Cadis. Difícilment se li hauria pogut trobar un enllaç millor amb la tradició immediata. En acabar la Guerra de la Independència, el 22 d'abril de 1814, amb 37 anys, Bofarull obtingué el càrrec de cap de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, un càrrec que conservà fins a la jubilació, el 26 de novembre de 1849, a 72 anys.

En aquesta data, fou nomenat nou director de l'Arxiu Manuel de Bofarull i de Sartorio, fill de l'anterior, que havia nascut el 1816. Encara que estudià també la carrera de Dret, tota la seva vida es va desenvolupar a l'Arxiu. El 1830, a 14 anys, era ja oficial quart supernumerari, i a 17 ho era a tots els efectes. El 1843, a 27 anys, Manuel de Bofarull havia estat nomenat coadjutor en la direcció del centre, i, com hem dit, el 1849, a 33 anys, n'assumí la direcció, que exercí fins a la seva mort el 1892.

7. Antonio AULESTIA Y PIJOAN, «De la importancia de los archivos, bibliotecas y museos en Cataluña», dins Francisco MARTORELL Y PEÑA, *Apuntes arqueológicos*, Girona, V. Dorca, 1879, pàg. 41-53; Andrés BALAGUER Y MERINO, «Noticia bibliográfica de los opúsculos históricos del Dr. D. Jaime Ripoll y Vilamajor», *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, III (1880), pàg. 634.

Nascut el 1821, Antoni de Bofarull i de Brocà, nebot del fundador i cosí germà de Manuel de Bofarull, va treballar també a l'Arxiu des del 1846 fins a la seva defunció, esdevinguda igualment el 1892. Aquesta mort li va sobrevenir mentre era assegut a la butaca del seu despatx del Palau del Lloctinent.

Francesc de Bofarull i Sans, nét de Pròsper i fill de Manuel, nascut el 1844 i format ja més específicament com a arxiver, s'incorporà a l'Arxiu de la Corona d'Aragó el 1864, a 20 anys. Fou director des del 1892 fins que va ser substituït per un deixeble d'Eduardo de Hinojosa, el madrileny Eduardo González Hurtebise, l'any 1911.

En conjunt, doncs, l'Arxiu de la Corona d'Aragó fou dirigit ininterrompudament per membres de la família Bofarull entre 1814 i 1911; és a dir, al llarg de tot el segle XIX, des del retorn de Ferran VII fins al moment posterior a la Setmana Tràgica.

Al mateix temps, els Bofarull ocuparen llocs preeminents dins la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que, com és sabut, havia anat fent des dels seus orígens les funcions d'una acadèmia catalana de la història. Pròsper de Bofarull hi ingressà el 1820, i els darrers dies del Trienni Constitucional s'havia convertit ja en president de la corporació acadèmica. Després del parèntesi de la Dècada Ominosa, la reconstitució de l'Acadèmia restà a les mans del grup dels liberals, encapçalats altre cop per Bofarull, que hi exercí un paper dominant fins a la mort, el 1859. El fill i el nét de Pròsper, Manuel i Francesc, foren també membres de l'Acadèmia, però qui hi va destacar més va ser el nebot, Antoni de Bofarull.

En un país d'institucions tan precàries com el nostre, i de discontinuïtats tan marcades, el perllongat exercici dels Bofarull a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i a l'Acadèmia de Bones Lletres s'ha jutjat de manera comprensiblement favorable. No és que no s'hagin produït crítiques a propòsit del seu exercici. Andreu Balaquer i Merino els hagué de defensar enfront d'Alfred Morel-Fatio, que els acusava –creiem que amb prou justificació– de no comprendre ben bé els documents que transcrivien.⁸ I Carreras Candi, tot reconeixent el mestratge de Manuel de Bofarull en matèria de paleografia, en criticava l'orientació interna de l'Arxiu, força críptica.⁹ Però, en general, se'ls ha presentat com els dipositaris d'una tradició erudita a recer de les crítiques imputables a les improvisacions romàntiques.

Els judicis sobre Pròsper de Bofarull

Ateses les dades externes tot just exposades, que estableixen una millor situació de partida per als membres més joves de la família Bofarull, és significatiu que l'obra del fundador de la dinastia sigui la més ben considerada. A través dels judicis que ha merescut Pròsper de Bofarull al llarg del temps i dels diferents caires de les avaluacions que ha suscitat la seva obra, es pot trobar una confirmació col·lateral de la imatge de progressiva decadència de l'escola.

8. Andrés BALAGUER Y MERINO, «Sucinta reseña de las apreciaciones de cierto crítico acerca del movimiento histórico de Cataluña», *Revista histórica* (1877), pàg. 155-159.

9. Francesc CARRERAS Y CANDI, «En Joaquim Miret y Sans», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, X (1921-1922), pàg. 45.

El 1860, arran de la mort de Pròsper de Bofarull, Manuel Milà i Fontanals el presentava com el continuador principal dels estudis documentals sobre història de Catalunya, que té com a anelles Pujades i Marca, en el segle XVII; Flórez, Carresmar, Capmany, Masdéu, Villanueva, en el XVIII; i Ripoll i Olzinelles, col·laboradors directes del mateix Bofarull, ja en el segle XIX.¹⁰

Aquest lligam tècnic de Pròsper de Bofarull amb la historiografia del XVIII fou subratllat també per Antoni Rubió i Lluch, a començament del segle XX. En aquest cas, però, el temps passat des de la mort del primer Bofarull feia més evident la discontinuïtat tècnica entre ell i els seus successors, fins i tot amb els seus familiars directes: *“La erudición histórica –que había producido tan preclaros varones en los siglos XVII y XVIII– tuvo su principal y casi único representante en aquellos días en don Próspero de Bofarull”*. I concretament, sobre l'obra principal de Bofarull, *Los condes de Barcelona vindicados*, publicada el 1836, Rubió i Lluch diu: *“Los trabajos de erudición son interinos y están sujetos siempre a nuevas rectificaciones; pero la sólida construcción benedictina de Bofarull desafía el paso de los años, y aunque en algunas de sus partes se presenten grietas y en otras se hacen hoy necesarias adiciones que la completen, todavía es guía segura y fundamental para los modernos historiadores de nuestro Principado”*.¹¹

A mitjan segle XX, un altre gran historiador de la nostra literatura, Jordi Rubió i Balaguer, fill de Rubió i Lluch, era encara més radical, i considerava que Pròsper de Bofarull *“tancà el cicle de l'erudició diplomàtica a Catalunya, que seguia la tradició del segle XVIII”*. També com el seu pare, Jordi Rubió exalçava la monografia de 1836: *“Els ‘Condes vindicados’ restaren tot el segle com un monòlit, sense perdre vitalitat, però sense engendrar epígons. Fou el segle de les històries generals de Catalunya concebudes també sota el signe de la vindicació, si bé amb fervor combativa i romàntica, diferent de la preocupació dinàstica del vell arxiver”*.¹²

Des del punt de vista de la tècnica, doncs, la figura de Pròsper de Bofarull ha quedat segregada de la historiografia immediatament posterior, la de Pau Piferrer, Víctor Balaguer i, més significativament, de la d'Antoni de Bofarull mateix.

Els tres grans historiadors de la literatura catalana que hem adduït digueren altres coses de Pròsper de Bofarull, quan el van considerar des del punt de vista del pensament, o si es vol, dels sentiments.

Uns quants anys després de la mort de Bofarull i del treball necrològic al·ludit, Manuel Milà i Fontanals el tornava a situar en relació amb els seus antecedents erudits, però també com l'antepenúltima baula de la cadena d'una escola historiogràfica catalana que continuava i s'expandia. Pròsper de Bofarull apareixia, durant la Restauració, com el darrer gran mestre de tradició setcentista, just abans del més brillant dels historiadors romàntics ja desapareguts, Pau Piferrer, i abans també de la generació dels vivents, la de Víctor Balaguer, Antoni de Bofarull i el mateix Milà i Fontanals.¹³

10. Manuel MILÀ I FONTANALS, *Noticia de la vida y escritos de D. Próspero de Bofarull y Mascará, Barcelona, 1860.*

11. A. RUBIÓ Y LLUCH, «La escuela histórica catalana», dins *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción del Dr. Cosme Parpal y Marqués*, Barcelona, Casa de Caridad, 1913, pàg. 121-122.

12. Jordi RUBIÓ I BALAGUER, «La Renaixença», dins ABADAL, *Moments crucials...*, pàg. 291 i 292.

13. Manuel JORBA, *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*, Barcelona, Curial, 1984, pàg. 154-156.

Antoni Rubió i Lluch, al seu torn, associava la principal obra de Pròsper de Bofarull, *Los condes de Barcelona vindicados*, amb les *Memorias históricas* de Capmany, el *Diccionari* de Torres Amat i els *Recuerdos y bellezas de España* de Piferrer, com una de les obres més influents en el sorgiment del catalanisme. Les diferències metodològiques evidents entre els quatre llibres esmentats eren passades per alt en virtut de la seva confluència com a referències bibliogràfiques en una època posterior, com “*las obras que más han influido en el siglo pasado en la nueva dirección histórica que hoy designamos con el nombre de catalanismo*”.¹⁴

També en aquest cas, Jordi Rubió ha accentuat les interpretacions paternes i el seu finalisme. Referint-se a Bofarull, a Torres Amat i a Ballot, autor de la cèlebre gramàtica, Jordi Rubió diu: “*Aquells tres homes, que res no varen assimilar del romanticisme, tingueren valor de símbol en la Renaixença*”. Símbol i inspiració per a la Renaixença, però no Renaixença encara. Perquè el factor idiomàtic és el decisiu en l’adscripció a aquest moviment, i, com diu el mateix Jordi Rubió, “*Pròsper de Bofarull no sentia cap neguit per la sort de la llengua materna. Només l’escrivía adreçant-se als masovers. Avui no ens interessa la intenció vindicativa que el duqué a treballar els ‘Condes’. Consultem la trama genealògica del llibre, però en negligim el pròleg i la dedicatòria. Una força superior posava una càrrega de contingut que ell no sospitava a la seva obra*”.¹⁵ En un altre passatge, parla conjuntament de les *Memorias históricas* de Capmany i de *Los condes de Barcelona vindicados* de Bofarull, i diu: “*Sense proposar-s’ho, van desvetllar un nou estímul en el programa que inicialment semblava limitar-se a restaurar el conreu literari de la llengua materna. Com si una força superior hagués donat a aquells llibres una virtut expansiva que llurs autors no sospitaven*”.¹⁶

Impuls patriòtic i obra de Pròsper de Bofarull

La disposició patriòtica, catalanista, de Pròsper de Bofarull no és cap misteri, ni cal intuir-la, com sostenia el neoromàntic Rubió i Balaguer. Ben al contrari, és evident en tota la seva actuació.

La primera tasca que féu respecte a l’Arxiu de la Corona d’Aragó fou conservar-lo a Barcelona, contra els criteris centralitzadors del nacionalisme espanyol nascut a les Corts de Cadis, que pretenia traslladar els fons dels arxius provincials a la capital, Madrid, per constituir un únic arxiu integrador de tot el patrimoni documental de la flamant Espanya constitucional. Amb l’anagrama de Fèlix Fluralbo, Pròsper de Bofarull va publicar el 1821 unes *Reflexiones sobre los perjuicios que ocasionaría a algunas provincias de España, y en particular a la de Cataluña, la traslación de sus archivos a Madrid*, segons el que s’havia proposat a les Corts el 19 de març de 1814.

El mateix disseny patriòtic tingué el seu esforç, unit al de Fèlix Torres Amat i al d’Albert Pujol, per publicar la inèdita segona part de la *Corònica* de Jeroni Pujades, edició que es completà el 1833. En la *Corònica* els seus editors vuitcentistes veien el

14. RUBIÓ Y LLUCH, «La escuela histórica catalana...», pàg. 120-121.

15. RUBIÓ I BALAGUER, «La Renaixença...», pàg. 292 i 294.

16. JORDI RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura catalana*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1986, vol. III, pàg. 294-295.

darrer producte vàlid de la historiografia documental catalana, del qual calia partir per reconstruir-la i proporcionar al Principat un instrument de memòria autòctona, un antídoto contra els continuadors del pare Mariana a la historiografia espanyola i contra la seva ignorància sistemàtica de la història medieval de Catalunya. El mateix Pròsper de Bofarull parlava de “*esta Crónica que el celo literario ha generalizado ya por medio de la imprenta con el laudable objeto de hacerla accesible a los literatos e ir preparando con ella y con los apéndices que se le añadan materiales para la Historia general de este Principado, escitando así el patriotismo y plumas de los escritores, particularmente catalanes, a mayores descubrimientos y perfección*”.

En efecte, com a membre de l'Acadèmia de Bones Lletres, Pròsper de Bofarull assumí la tasca que els acadèmics s'havien plantejat des del temps del primer marquès de Llió, és a dir, produir una història general del Principat a través d'un esforç coordinat des de la direcció de la corporació erudita.

A partir del seu treball de reordenació de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Pròsper de Bofarull assolí els coneixements tècnics per millorar la seqüència genealògica i cronològica dels monarques catalans, i aquest és –efectivament i tal com han subratllat tots els crítics– el valor permanent de la seva obra principal, *Los condes de Barcelona vindicados*, preparada des d'abans de la mort de Ferran VII però apareguda finalment el 1836, en plena revolució liberal.

És important destacar que, lluny de considerar-se continuador dels esforços setcentistes, Pròsper de Bofarull semblava voler edificar la seva obra quasi d'esquena als treballs dels seus predecessors immediats. Una imatge falsa es desprèn del balanç bibliogràfic que obre *Los condes de Barcelona*. Autors com ara Caresmar o Pasqual, que havien orientat una part de la seva perícia en la mateixa direcció que ell pretén de seguir –i des de la mateixa Acadèmia de Bones Lletres–, ni hi surten. Altres historiadors setcentistes, com ara Capmany i Villanueva, apareixen arrencats, sense distincions, amb autors de l'etapa barroca, com per exemple Diago, Melo i Montcada. I és que, a Bofarull, no li interessava marcar el seu deute metodològic amb els cercles erudits del segle XVIII, sinó magnificar el buit historiogràfic que, segons ell, s'arrossegava des de Pujades i que situava Catalunya en condicions d'inferioritat respecte a altres parts d'Espanya. Jo no podria decidir si aquest mal plantejament bibliogràfic és l'arrel dels límits de l'aportació de Bofarull o si n'és la conseqüència. N'és, en qualsevol cas, un signe inequívoc.

Los condes de Barcelona vindicados no és la història completa de Catalunya a la qual apuntava l'autor quan se situava en relació amb la *Corònica* de Pujades; i ell mateix hagué de renunciar explícitament a acostar-se a l'ideal historiogràfic que exigia, segons deia, el segle XIX. Li queda, tanmateix, el mèrit que li reconeixeria Rubió i Lluch: “*abrió a los investigadores y estudiosos por vez primera, libre de errores y confusiones cronológicas, el embrollado y árido campo de la historia de la antigua Marca catalana*”.¹⁷ Però quan se surt d'aquest àmbit pericial de l'arxiver, mostra falles de formació històrica general que l'impulsen a cometre errors de judici importants. Un historiador complet, Ramon d'Abadal, l'ha pogut definir d'aquesta manera: “*el nostre Pròsper de Bofarull, tan bon arxiver, tan apreciable investigador, però només que mediocre historiador*”.¹⁸

17. RUBÍO Y LLUCH, «La escuela histórica catalana...», pàg. 121.

18. Ramon D'ABADAL I DE VINYALS, *Els primers comtes catalans*, Barcelona, Vicens-Vives, 1961, pàg. 15.

No ens podem entretenir a detallar la veritat d'aquesta discriminació dels mèrits de Pròsper de Bofarull. El mateix Abadal en va fer una crítica severa a propòsit de la tesi que convertia Guifré el Pilós en el primer comte sobirà de Catalunya.¹⁹ Aquest error fonamental de Bofarull té la seva base en una lectura equivocada dels documents, però és estimulador també –cal recordar-ho– per l'afany apologètic de la sobirania catalana i de la continuïtat dinàstica que l'obra estén des del mateix Guifré fins a la petita Isabel II, *la contrariada*, és a dir la impugnada per la força de les armes posades al servei del seu oncle, Carles Maria Isidre. En una altra ocasió, al·ludírem a la manca de criteri arqueològic de Pròsper de Bofarull, palesa en la polèmica sobre la identificació històrica de les columnes del carrer de Paradís.²⁰ I els exemples es podrien multiplicar.

L'esllavissament del judici històric

Per la seva transcendència en l'orientació de l'escola que arrenca de Pròsper de Bofarull, ens interessa una qüestió en particular, la de la substitució dinàstica sancionada pel Compromís de Casp. Al segon volum de *Los condes de Barcelona*, s'hi poden llegir els següents considerants i judici del fet:

*“Sin embargo, la imprudente conducta del joven Conde [el comte Jaume d'Urgell] antes y después de la memorable sentencia; el grande influjo del taumaturgo apóstol de Valencia en aquel tiempo, S. Vicente Ferrer; uno de los seis jueces que habían fallado a favor del nuevo rey; las gestiones del antipapa Benedicto Luna que anelando conservar la Tiara trataba de hacerse propicias las Cortes de Aragón y Castilla; la fuerza armada que bajo éstos y otros pretextos había introducido en Aragón y Valencia D. Fernando, pendiente la ruidosa causa, con la buena coyuntura de hallarse regente de Castilla por la menor edad de su sobrino y rey D. Juan II; y finalmente la sin ejemplar prudencia en respetar y consentir el fallo, que en tan crítica situación acreditaron los Parlamentos particulares de las tres provincias de Aragón, Cataluña y Valencia, e imitaron unánimemente todas las gerarquías y clases del Estado, y en particular el duque de Denia D. Alfonso, que a pesar de haber sido uno de los candidatos de preferencia fué el primero en allanarse y prestar el homenaje debido al nuevo rey; colocaron (sin más ocurrencia que la rebelión del conde de Urgel) a D. Fernando I en el trono, que ocupó dignamente por su sangre, virtudes y morigerada conducta con sus desafectos que le merecieron el renombre de 'honesto y justo', a pesar de los reproches que le hace la maledicencia de algunos escritores por haber condenado a cárcel perpetua y confiscación de bienes [una nota al peu indica el procés contra Jaume d'Urgell, preservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó] a su competidor y deudo el conde de Urgel, que al fin murió asesinado por los Infantes hermanos de D. Alfonso IV en el castillo de Játiva el día 1º de junio de 1433, según largamente lo refiere Diego Monfar en su historia inédita de los condes de Urgel”.*²¹

19. ABADAL, *Els primers comtes...*, pàg. 211-216.

20. Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Les columnes romanes de Barcelona: sensibilitat romàntica contra erudició il·lustrada», *L'Avenç*, 87 (1985), pàg. 78-81.

21. Próspero DE BOFARULL Y MASCARÓ, *Los condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los Reyes de España, considerados como soberanos independientes de su Marca*, Barcelona, 1836, vol. II, pàg. 306.

El balanç sobre l'entronització de Ferran d'Antequera és, doncs, positiu, gràcies a les virtuts que l'adornaven segons els seus biògrafs, però cal no menystenir la darrera consideració, encara que aparegui devaluada, perquè a l'exploració d'aquella 'maledicència' Pròsper de Bofarull va dedicar una bona part de les seves energies investigadores i de les dels seus col·laboradors immediats durant els darrers anys d'exercici com a director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i encara més enllà, en els deu anys de jubilat.

En efecte, el 1846-1847, poc abans de la seva jubilació, Pròsper de Bofarull va obtenir de les autoritats espanyoles en matèria d'arxius el permís i els cabals per encetar una *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*. Els quatre primers volums d'aquesta cèlebre col·lecció foren editats abans de 1849, però després d'aquesta data i fins al mateix 1859, el nom de Pròsper de Bofarull consta també a l'encapçalament d'altres 13 volums en qualitat de director. Manuel de Bofarull heretà a la mort del seu pare, el 1859, la direcció de la col·lecció i l'enriquí amb 22 volums, a raó aproximadament de dos volums per any, fins al 1871. Després, sota la direcció de Manuel de Bofarull s'afegí sols un altre volum, el número 40, l'any 1876. I no fou fins a les acaballes de l'exercici del segon successor, Francesc de Bofarull, el 1910, que es publicà el volum 41.

El primer volum de la col·lecció anunciava el propòsit d'anar publicant la documentació dels processos de Corts, d'acord amb les instruccions rebudes de Madrid. Però Pròsper de Bofarull no afrontà aquest projecte per ordre cronològic, sinó que es concentrà d'antuvi en els parlaments previs al Compromís de Casp. La intenció apologètica de les antigues institucions parlamentàries era tan explícita com l'oportunitat política en un context marcat encara per l'ombra de la Primera Guerra Carlina: "*hecho singular en la historia de las naciones, digno de ser imitado por todas las que se precian de cultas y humanas, y que, al fin, produjo el célebre compromiso de Caspe y la elección del infante de Castilla D. Fernando de Antequera, con la que se apagaron nacientes odios, y se evitaron el derramamiento de sangre de millares de inocentes y los horrores de la cruel y fratricida guerra que amenazaba a los pueblos, y que la sabiduría, prudencia y tino de nuestros antepasados supo neutralizar*".²²

Com a apèndix de la documentació del Compromís de Casp, el volum III, del 1848, inseria un resum del procés contra Jaume d'Urgell, que –se'ns diu– "*Monfar extractó fielmente de sus originales e insertó en su historia de los condes de Urgel*". La finalitat expressada per Bofarull era "*que el lector entienda qué resultado tuvieron al cabo los medios violentos que quiso poner en juego don Jaime para hacer valer su pretendido derecho a la corona. Iguales razones nos decidieron también a publicar en este apéndice, entre otros documentos, la sumaria que precede, mandada instruir por don Fernando para hacer constar la deslealtad y rebelión del conde, y la justicia con que se procedía contra él por la vía de las armas*".²³

El propòsit inicial de la *Colección de documentos* quedà afectat irreversiblement per l'obsessió de l'equip dels Bofarull amb els Trastàmara. Els volums IX-X, del 1853, es consagraven a l'edició completa del manuscrit de la *Historia de*

22. *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (CODOIN), I (1847), pàg. VII-VIII.

23. *Apéndice al Parlamento de Cataluña y Compromiso de Caspe*, Barcelona, Montfort, 1848 (enquadernat juntament amb CODOIN, III, però amb paginació independent), pàg. 138, nota.

los condes de Urgel de Dídac de Montfar, amb la història mítica de l'assassinat de Jaume d'Urgell al castell de Xàtiva a mans de l'infant Joan, el futur rei Joan II. A partir del 1858, la col·lecció, que havia arribat al volum XIV, passava a concentrar-se llargament en la guerra contra Joan II, amb una atenció preferent a les virtuts personals i a les desgràcies del príncep Carles de Viana. El judici dels editors, fins aleshores reservat, començava a aflorar: *"Conocidas son las turbulencias de que fué teatro el Principado de Cataluña durante el reinado de don Juan segundo, y que han sido historiadas por muchos y distinguidos escritores; pero son también muy diversos los juicios que sobre ellas se han emitido. Para los unos, la culpa de aquellos tristes sucesos estuvo toda de parte del Principado, que no hizo más que cubrir su espíritu de rebeldía con el manto de la legalidad y del celo por la paz de la real familia; para los otros, don Juan, por propio impulso o dominado por su segunda esposa doña Juana Enríquez, fué para su hijo don Carlos un verdadero padrastro, y para la provincia un verdadero tirano, como quebrantador de sus constituciones y privilegios. Al hijo le han llamado algunos rebelde; otros el apellidaron santo"*.

I una mica més avall s'afegia: *"No pretendemos aquí, ni es de nuestra incumbencia, el emitir un nuevo juicio acerca de aquellos acontecimientos: tratamos solamente de manifestar, que aun después de lo mucho que sobre ellos se ha escrito, puede ser que el proceso no se halle suficientemente instruido, y que, por lo mismo, no ha de ser del todo estéril para el que se consagra a semejantes estudios el cúmulo de cartas, acuerdos y otros papeles cuya publicación emprendemos con este tomo décimocuarto de nuestra Colección; porque pudiendo examinar así el asunto en sus últimos pormenores, podrán entenderse más claramente los móviles que se pusieron en juego en aquellas fatales circunstancias, la presión que sobre los ánimos de los jefes del movimiento pudo ejercer la opinión de la muchedumbre, y la rigidez de principios, extremada si se quiere, en que la Diputación catalana y su consejo fundaron, primero su adhesión al Príncipe de Viana, y luego su desobediencia manifiesta a un soberano a quien consideraban como conculcador de los fueros de la provincia y violador de la fe jurada"*.²⁴

Al volum XXV, de 1863, el dotzè consecutiu dedicat a la guerra civil del segle XV, el judici històric ha canviat ja definitivament: *"este azaroso período de discordias civiles, acerca de las cuales mucho se ha escrito y mucho se ha errado, especialmente por aquellos escritores inmediatos al tiempo en que la dinastía del rey Fernando 1º estaba en todo su apogeo, los cuales o perpetuaron sin malicia y sin criterio histórico retrospectivo las falsedades de los que tenían interés y deber en celebrar los hechos de los vencedores, o temieron que el apartarse de la rutina y desentrañar la verdad era destruir lo que por la fuerza de los años se daba como cierto y admitido"*.²⁵

En publicar el procés contra Jaume d'Urgell, el 1868, els Bofarull recapitulen: *"Ha sido siempre considerado como uno de los asuntos más interesantes de nuestra historia el Compromiso de Caspe, en virtud del cual fué aclamado por rey*

24. *Levantamiento y guerra de Cataluña en tiempo de don Juan II. Documentos relativos a aquellos sucesos...*, tomo I, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1858 (CODOIN, XIV), «Al lector», sense paginar.

25. *Levantamiento y guerra de Cataluña...*, tomo XII, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1863 (CODOIN, XXV), pàg. 5-8.

en los estados de la Corona de Aragón el infante don Fernando de Castilla llamado el de Antequera, y, en consecuencia, excluido de la sucesión el conde don Jaime de Urgel, sin embargo de los mayores derechos que para ella le favorecían. No es del caso exponer aquí las razones que hicieron anteponer la conveniencia pública a la legalidad y a la costumbre, cuando extensamente se han expuesto ya en los prólogos y demás advertencias que acompañan el texto de los primeros tomos de esta colección [...] Entre éstos [apèndixs] se reprodujo el extracto hecho por Montfar, historiador de los condes de Urgel, de otro proceso posterior al del Compromiso, resultado, en cierto modo, del fallo que dieron los jueces de Caspe; del proceso mandado formar por el Rey, esto es por el preferido en la elección, contra el que, teniendo mejor derecho, hubo de ser considerado, sin embargo, como rebelde; contra el conde Jaime de Urgel, que no sabía ni podía conformarse con la aplicación de aquella para él desfavorable sentencia”.²⁶

Ens caldria anar al segle XVII, que és el temps de la redacció de les versions historiogràfiques que inspiraren la concentració dels esforços de la família d'arxivers de la Corona d'Aragó. Perquè, en efecte, no foren les fonts dipositades en l'Arxiu les que determinaren el programa de la col·lecció de documents inèdits, sinó la lectura d'un historiador de la segona meitat del sis-cents, Dídac Montfar. A través de Dídac Montfar, els Bofarull accediren a la *Scriptura privada*, també titulada *La fi del comte d'Urgell*, aparentment un manuscrit de la segona meitat del segle XV, però amb força probabilitat falsificat vers el 1621 per Jaume Ramon Vila.

En definitiva, Pròsper de Bofarull i els seus col·laboradors, tan meticulosos en l'anàlisi paleogràfica i diplomàtica dels documents del seu Arxiu, havien oblidat els dos altres ingredients del criticisme setcentista: d'una banda, havien oblidat les precaucions contra la pseudoerudició feta a base de falses citacions a cronistes introbables i a base de 'descobriments' providencials de textos perduts; i de l'altra, també havien deixat en suspens l'anàlisi de les informacions des de la perspectiva de la versemblança i la raó natural, i es deixaven seduir per una literatura deliberadament pintoresca i truculenta. Dit amb poques paraules, l'escola dels Bofarull quedà atrapada per la teranyina teixida en els temps barrocs pels Pere Joan Comes, els Jaume Ramon Vila, els Dídac de Montfar i els Joan Gaspar Roig i Jalpí. Es produïa així l'empelt del patriotisme català del segle XIX amb el del segle XVII i, a través d'aquest empelt –certament estimulat per tants episodis penosos de l'era isabelina–, s'introduïa en el catalanisme modern un estereotip dels castellans, olivarencs tots ells, i la manca de confiança en la possibilitat d'edificar una Espanya diferent de la dibuixada pels monarques amb vocació de senyors absoluts.

Després de l'edició de la *Historia de los condes de Urgel* de Dídac Montfar, el 1853, dins la *Colección de documentos inéditos*, vingué la *Història de Joan Fivaller*, editada el 1869 per Pere Nanot Renart i el 1878 per l'arxiver municipal de Barcelona Josep Puiggarí; seguí el *Libre de feyts d'armes de Catalunya* del fals Boades, editat per mossèn Fidel Fita el 1873; i el 1889 el canonge Jaume Collell va treure a la llum *La fi del comte d'Urgell*. Malgrat les crítiques encetades el 1899 per un altre arxiver de servei a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'aragonès Andrés Giménez Soler, la historiografia catalana, la dels Rubió i

26. *Proceso contra el último conde de Urgel y su familia...*, tomo I, Barcelona, Imprenta del Archivo, 1868 (CODIN, XXXV), pàg. I-IV.

Lluch, Rovira i Virgili i Ferran Soldevila, ha seguit enlluernada per aquests falsaris fins a temps molt recents. Però això ens portaria massa lluny del nostre objectiu actual.²⁷

L'epigonisme d'Antoni de Bofarull

De tots els col·laboradors i continuadors de Pròsper de Bofarull, el més cèlebre és certament el nebot, Antoni de Bofarull i de Brocà. La seva carrera és complexa, perquè desenvolupà alhora una activitat d'arxiver i d'historiador i una altra de literat. Com és ben sabut, Antoni de Bofarull és una de les figures literàries més destacades de la Renaixença i un dels promotors de la restauració dels Jocs Florals. No entrarem aquí en els mèrits estrictament literaris de la seva producció poètica, del seu teatre ni de la seva contribució a la novel·la, ni repassarem els judicis que aquestes obres han merescut al llarg del temps. Només ens n'ocuparem, i molt lleugerament, en la mesura que aquestes tasques literàries aborden matèries històriques.

De ben jove, entre els 21 i els 25 anys, Antoni de Bofarull va produir almenys cinc obres teatrals de tema històric, segons la moda implantada per Victor Hugo a França. Els títols són: *Pedro el Católico*, *Urg el almogávar*, *Medio rey medio vasallo*, *Roger de Flor* i *El Consejo de Ciento*. Aquesta darrera, de 1846, porta damunt de l'escenari el mític enfrontament entre Ferran d'Antequera i el conseller Joan Fiveller a propòsit de les imposicions municipals.

El 1841, l'Ajuntament de Barcelona, amb l'assessorament de l'Acadèmia de Bones Lletres presidida per Pròsper de Bofarull, havia decidit de posar a la nova façana de la plaça de Sant Jaume l'estàtua de Fiveller per simbolitzar la fortalesa i la dignitat de les institucions autòctones, fins i tot enfrontant-se amb els monarques. El dictamen intern de l'Ajuntament, en una comissió de la qual formava part Pere Mata, feia constar l'advertiment següent: "*La sección, sin embargo, no debe descuidar una advertencia oportuna. La historia de Fivaller, tal cual se halla en el libro susodicho [es refereix al *Libre de algunes coses asanyalades* de Pere Joan Comes], no se encuentra en ninguna historia ni crónica, y, si los documentos archivados en estas Casas Consistoriales no son auténticos, acaso se espondrá esta municipalidad, adoptando el personaje de Joan Fivaller, a perpetuar la memoria de un personaje poético*".

Doncs bé, cinc anys després d'aquesta prudent reserva, Antoni de Bofarull anotava els diàlegs del clímax del seu melodrama –enfrontament entre el rei i el conseller– sense cap recança, dient: "*Esta escena es enteramente histórica, como puede verse en diferentes crónicas y dietarios. Las palabras que están entre comas, tanto en esta escena como en las demás, a excepción de las cartas que se citan, son originales del personaje que las dice*".²⁸ La font principal d'aquests 'parlaments originals' és la dubtosa *Història de Joan Fiveller*, reproduïda per Pere Joan Comes, que al seu torn és, com hem demostrat en un altre lloc, una traducció del

27. Vegeu Ramon GRAU, «Joan Fiveller, Ferran I i les imposicions municipals de Barcelona. Repàs a un mite històric», *Barcelona Quaderns d'Història*, 2/3 (1996), pàg. 53-99.

28. Antonio DE BOFARULL, *El Consejo de Ciento*, Barcelona, Juan Oliveres, 1846, pàg. 115, nota a acte II, escena setena (pàg. 65).

passatge corresponent de la biografia de Ferran d'Antequera deguda a Lorenzo Valla.²⁹

En aquest drama, Antoni de Bofarull entreteixeix el tema del vectigal de la carn amb una trama típicament romàntica, molt similar a tants arguments dels autors francesos i espanyols del temps. En especial, els personatges, les relacions entre ells i l'origen de la catarsi, s'assemblen moltíssim al *Simón Bocanegra* de García Gutiérrez, estrenat el 1843 i que, anys a venir, fou musicat per Giuseppe Verdi. Políticament, *El Consejo de Ciento* d'Antoni de Bofarull representa una glossa 'liberal moderada' de l'episodi. No s'insisteix en el conflicte entre institucions, que quasi tan bon punt es planteja queda resolt, i es posa la clau de la resolució en el manteniment de l'equilibri polític. La relació amb el liberalisme doctrinari, típic de la conjuntura espanyola de 1845, sembla molt clara. En una de les escenes clau, el traïdor interpel·la Fiveller: "*¿Y noble sois, y como vos los otros / que al Rey veneran en su solio regio, / formais parte también de aquesta junta, / siendo así que tan sólo en detrimento / es del poder real? ¿Formais unidos, / decid, todos los nobles y plebeyos / ese poder que tras las rejias órdenes / refuta del monarca lo dispuesto, / e impávido corrige, muda, exige / y hace doblar avergonzado el cetro?*". I Fiveller respon: "*Del Rey jamás el cetro se doblega / si el brazo del monarca es justiciero; / que el Consejo de Ciento sirve sólo / para el poder real de contrapeso*".³⁰ El rei no hi és presentat pas com un preabsolutista, sinó com un bon monarca, mal aconsellat per un traïdor, com li passava a Simón Bocanegra en la tragèdia de García Gutiérrez. El personatge negatiu de la funció, a més, és un urgellista a qui el mateix Jaume d'Urgell ha encarregat la venjança contra Ferran d'Antequera.

Recordem que aquell 1846, Antoni de Bofarull assolí el grau d'oficial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i amb aquest títol signava una publicació en prosa, titulada *Hazañas y recuerdos de los catalanes, o colección de leyendas relativas a los hechos más famosos, a las tradiciones más fundadas, y a las empresas más conocidas que se encuentran en la historia de Cataluña, desde la época de la dominación árabe en Barcelona hasta el enlace de Fernando el católico de Aragón con Isabel de Castilla. Obra escrita a imitación de ciertas baladas que compusieron en alemán, Goethe, Klopstock, Schiller, Burger y Korner*. En el pròleg, signat pels editors, es diu, entre altres coses: "*El lector, en cada leyenda, podrá gozar de la amenidad poética, bajo la cual está combinado el hecho, pero será doble su goce cuando, después de contemplar las interesantes situaciones de los personajes, medite que éstos no son ficticios con respecto a la acción, que sus obras y hazañas son históricas y que es posible hallarse un comprobante de tales cuadros en las crónicas, en las tradiciones, y en los documentos conservados de antiguas épocas*".³¹ Cal detallar el contingut del llibre? El primer dels 26 capítols està dedicat als barons de la Fama. El darrer, a l'atemptat contra Ferran el Catòlic. Entremig, una barreja de narracions, les unes més o menys relacionades amb fets autèntics, les altres totalment legendàries.

És difícil de concebre que aquestes pràctiques d'Antoni de Bofarull es produïssin sense autorització del seu oncle, del qual sabem també que era molt favora-

29. GRAU, «Joan Fiveller...», pàg. 66-69.

30. BOFARULL, *El Consejo de Ciento...*, pàg. 39 (acte I, escena cinquena).

31. ANTONIO DE BOFARULL, *Hazañas y recuerdos de los catalanes*, Barcelona, J. Oliveres, 1846, p.

ble a altres empreses de joves literats de l'escola romàntica. Antoni de Bofarull escrigué, des de bon començament, molt més que l'oncle i el cosí, i en gèneres que donaven més marge de maniobra a l'expressió de conviccions ideològiques, de manera que, a través dels seus escrits, és possible trobar abans de l'any 1863 –volum XXV de la *Colección de documentos*– la inflexió del judici sobre la sort de Catalunya arran de la instauració dels Trastàmara.

La introducció a la versió castellana de la crònica de Pere el Cerimoniós, que publicà el 1850, mostra ja una recança que seria, sempre més, típica d'ell, un home considerat pels seus col·legues com el 'català de cor' o 'el català per antonomàsia': *"Cuando un país, por desgracia, deja de ser nación independiente y pasa tan sólo a figurar confundido entre los estados de una gran monarquía, su preponderancia antigua queda olvidada por la que ejerce el estado dominante, su idioma de corte, si lo ha tenido particular, pasa a ser vulgar en sus pueblos, sus usos y costumbres van desapareciendo, al alternar con los de sus nuevos hermanos, y hasta sus glorias y hazañas se oscurecen, por no ser ya más que parte en la historia general del reino a que se ha unido. En este caso, para el que conoce el valor del suelo que le vió nacer, sólo queda, en consuelo, el estudio de las crónicas que se escribieron en pasados siglos y, sobre todo, el entusiasmo que éstas graban en el corazón del que lee"*.³²

Tres anys més tard, el 1853, signava una característica *Memoria acerca de que la pujanza y decadencia de Cataluña son obra del destino*. Una teoria historiogràfica tan prima com aquesta és el resultat coherent de la restricció de la matèria històrica respecte a l'ampli ventall obert per la Il·lustració, l'efecte de la reducció del contingut de la història, altra vegada, al joc de les successions dinàstiques. Res a veure, doncs, amb la gran historiografia setcentista, ni tampoc amb el positivisme que havia d'emergir durant la segona meitat de la seva carrera. Ell mai no va abandonar aquesta teoria de l'atzar, que trobarem en una de les seves darreres publicacions, l'article «La rutina y l'exclusivisme», publicat al *Llibre de la Renaixença* de l'any 1888. Hi lamenta la indiferència de les noves nacions envers el passat de les nacions velles que ha incorporat per les casualitats de la història, i diu: *"Fácil es comprender que parlamos de España, y ya que los catalanes y demás naturales de las diversas razzas que formaron nacionalidad en lo antich no tenim más remedio que ser espanyols, vejamos qué ha fet y ha deixat de fer la història desde que existe la nació nova pera que'l fruyt del nou agermanament sia en profit de tots"*.

Si a *El Consejo de Ciento* de 1846, Antoni de Bofarull explicava la filosofia política catalana adaptada a la moda del liberalisme doctrinari, dotze anys després, el 1862, reprenia el tema en una obra molt més ambiciosa, la primera novel·la històrica en català: *La orfaneta de Menargues, o Catalunya agonisante*. Però aquí el to constitucional ha desaparegut ja, en favor d'una requisitòria contra la versió dels poderosos, de l'Espanya que ha anat absorbint Catalunya sense deixar-li ni el dret a la memòria veritable. Els ingredients principals són, una vegada més, la *Història de Joan Fiveller*, transcrita per Pere Joan Comes, i la versió de la història de Jaume d'Urgell inclosa a la *Scriptura privada* i transmesa per Montfar.

Amb tot, al pròleg, Antoni de Bofarull pot al·legar sense dir mentida l'experiència investigadora a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i, especialment, la lectura dels

32. *Crónica del rey de Aragón D. Pedrio IV el Ceremonioso o del Punyaleto, escrita en lemosín por el mismo monarca, traducida al castellano y anotada por Antonio de Bofarull*, Barcelona, A. Frexas, 1850, pàg. V.

processos contra el darrer comte d'Urgell, que es publicaren sis anys més tard, el 1868, a la *Colección de documentos*, volum XXXV: “Los richs y numerosos documentos en que abunda l'antich arxiu Reyat, tocant a la confusa època del papa Benet XIII y de sos contemporàneos, tingueren pera mi una certa virtut atractiva, arribantme a semblar, que'm bastava'l desitj de buscar aclaracions, pera que'm vinguessen a las mans, apareixent devant de mos ulls de cada volta més clara la veritat, convencentme de que'l celebrat Compromís, lluny de ser un testimoni de abnegació y del amor a la pau per part de Catalunya, era sols una intriga diplomàtica, y lo primer camí per ahont aquella y tota la Corona de Aragó arribaren a pèrder, si no sa independència, sa preponderància. La figura, donchs, de la víctima se'm anà presentant més poètica quant més verdaderament històrica la anava vehent, y veus aquí'l motiu de presentarla a ella y a tots los accidents que la rodejan de una manera també poètica, pus ja farà la Història, apartada de influències, a son degut temps, la vindicació que correspon. Com mon objecte és sols promoure la afició entre los que no llegeixen històries, presentant una novela ja faig prou per ara”.³³

Si no fos per la fortuna que aquests darrers anys ha conegut la història narració, més o menys allunyada de la severitat positivista i aplaudida sovint molt àmpliament, diríem que, als ulls de la crítica moderna, és evident que la prossecució d'una carrera literària concebuda en aquests termes deixava hipotecada, per sempre més, l'aclariment històric pròpiament dit.

Durant els anys cinquanta, les propostes historiogràfiques de Pròsper de Bofarull i del seu grup sobre les causes de la decadència catalana, en la mesura que emanaven dels documents de l'Arxiu, publicats a la *Colección*, havien esdevingut del domini públic. Allò que, per prudència d'arxivers o per apocament d'historiadors, els Bofarull suggerien sense arribar a dir amb totes les lletres, altres ho feren.

L'associació entre Víctor Balaguer i Lluís Cutchet tingué un èxit especial en aquesta empresa. Ells posaren en marxa el 1858 una trilogia amb el títol genèric de *Vindicación de Cataluña*, dedicada a les tres revolucions que la nació havia hagut de fer contra els seus reis en defensa de la constitució històrica: contra Joan II en el segle XV, contra Felip IV en el segle XVII, i contra Felip V en el XVIII. Al primer i únic volum publicat, Cutchet agraïa als Bofarull la consulta dels nou volums encara inèdits de la *Colección de documentos inéditos* referits a l'aixecament contra Joan II. Però el progressista Cutchet portava molt més enllà l'argumentació catalanista, amb un vigor que en va buscaríem a les pàgines de cap dels Bofarull: “El célebre Compromiso de Caspe, tan ponderado en no pocas historias, tan patriarcalmente bello cuando se contempla a la distancia de cuatro siglos y medio, es por desgracia una mera ilusión más o menos patriótica, muy liberal sin duda alguna y muy poéticamente democrática para el que se atiene sólo a formas y se deja deslumbrar de apariencias, pero en la realidad y desentrañada bien a fondo, la declaración de Caspe no fué más que la victoria de una minoría, y por lo mismo victoria radicalmente antinacional, bien que con habilidad alcanzada. La mayoría deseaba que la corona pasase a las sienes de D. Jaime de Aragón, Conde de Urgel, de la rama masculina de los gloriosos Condes de Barcelona, y por la declaración de Caspe entró a reinar D. Fernando, infante de Castilla, apellida-

33. Antoni DE BOFARULL, *La orfaneta de Menargues o Catalunya agonisant*, Barcelona, L. Tasso, 1862, pàg. 8.

do el de Antequera, que tenía también en sus venas sangre de los Berengueres, pero por línea de mujer. Nombrado rey de Aragón D. Fernando, sucedió lo que temieran los hombres más juiciosos de estos reinos; a saber, que no siendo tan libre ni tan bien fijada la legislación política de la monarquía castellana como lo era la de la aragonesa, y acostumbrados aquellos príncipes, mucho más que los de la segunda, a arbitrariedades orgullosas, el nuevo monarca trató de infringir las leyes de la tierra no bien hubo jurado guardarlas".³⁴

Dos anys després, Víctor Balaguer començava a publicar la seva *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón, escrita para darla a conocer al pueblo, recor-dándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, y para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de glorias pasadas*. La publicació d'aquesta obra, entre 1860 i 1863, marca un tombant en la marxa de la historiografia vuitcentista. La facilitat d'escriptura de Balaguer; la seva capacitat d'aixecar estructures conceptuals ambiciosos; el progressisme radical; l'ús despreocupat de tots els ingredients possibles per a l'agitació de les consciències; el seu èxit de públic: tots aquests elements havien de produir un efecte demolidor en el cenacle dels Bofarull. Aquests, endemés, s'havien de sentir al·ludits per les primeríssimes frases del llibre: "*Con escasas fuerzas, aunque con ánimo sobrado, me propongo escribir la Historia de Cataluña y por consiguiénte la de la Corona de Aragón. Ardua y difícil es la empresa, temeraria sin duda en quien, como yo, tiene adquiridos tan pocos merecimientos para intentarla. Personas bajo todos conceptos más autorizadas que yo debieran haberla emprendido; pero no es bien que, porque a unos se lo impida su escasa e invencible modestia, y a otros sus continuas ocupaciones, la obra se quede sin hacer*".³⁵

Antoni de Bofarull, com a líder reconegut dels arxivers i dels acadèmics, hagué de canviar de registre. Hagué d'abandonar l'empresa de crear una literatura històrica consistent, que l'havia ocupat fins a la publicació de *La orfaneta de Menargues* el 1862, per afrontar una tasca homèrica: respondre Víctor Balaguer des de l'erudició pura. Al llarg dels anys seixanta va anar elaborant una història general de Catalunya, llegida per capítols en sessions especials de l'Acadèmia de Bones Lletres. Aquesta obra, la *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, en nou volums, es publicà entre 1876 i 1878. En aquesta obra, Antoni de Bofarull, quaranta anys després de *Los condes de Barcelona vindicados*, reincideix en una bona part dels mateixos errors característics de Pròsper de Bofarull, començant per una ineficaç contextualització historiogràfica.

De la *Historia crítica* d'Antoni de Bofarull, se n'han dit moltes coses. Acabarem amb la síntesi crítica que en va fer un dels pocs historiadors que se la llegiren en profunditat i la utilitzaren amb profit, Antoni Rovira i Virgili: "*Es serví l'autor d'una gran quantitat de bons materials; però l'edifici que ell bastí li resultà enormement imperfecte. Podia ésser Bofarull un treballador esforçat per a arrencar els blocs de la pedrera documental. No tenia condicions de constructor. Per al públic, la seva Història resulta absolutament inaprofitable. Ni tan sols fou Bofarull un investigador d'història, en el sentit modern i complet d'aquest concepte. Les seves ex-*

34. LUIS CUTCHET i VÍCTOR BALAGUER, *Cataluña vindicada. La Ciudadela de Barcelona*, Barcelona, J. Jepús y R. Villegas, 1858, pàg. 12.

35. VÍCTOR BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, Barcelona, S. Manero, 1860, vol. I, pàg. 9.

ploracions documentals estaven mancades de pla, de mètode, d'ordre. Començà per proposar-se una cosa inassolible: fer una Història de Catalunya, de dalt a baix, de cap i de nou, pel procediment de la documentació directa. Ni vivint tancat dins el gran arxiu del nostre passat nacional, ni dedicant-se anys i anys a la feina de regirar pergamins i papers, és possible que un sol home realitzi el complet estudi de tots els períodes de la història de la nació catalana".³⁶

Conclusions

La descripció crítica dels principals treballs històrics de Pròsper de Bofarull i del seu nebot, col·laborador i continuador, Antoni de Bofarull, ens ha servit per fer algunes matisacions a les tesis dominants sobre la relació d'aquests autors, i especialment del primer, amb la historiografia catalana de la Renaixença i, més en general, amb la inflexió negativa de la disciplina històrica sota l'impacte del romanticisme.

En síntesi, les principals conclusions que hem extret d'aquest examen són les següents:

1) Si al llarg dels decennis centrals del segle XIX hi ha una davallada qualitativa en la historiografia catalana, no és versemblant que aquest declivi s'hagi produït al marge de la principal autoritat acadèmica reconeguda i efectivament utilitzada per tothom, que era Pròsper de Bofarull.

2) De la trilogia crítica del segle XVIII –crítica documental, crítica bibliogràfica i crítica racionalista–, Pròsper de Bofarull sols perllonga el vessant de recerca documental, que queda coix sense el suport dels altres dos elements. Pròsper de Bofarull no és, per tant, la culminació de la historiografia crítica del set-cents, que sembla estroncar-se després de la seva aportació personal, sinó una versió amputada i epigònica d'aquesta historiografia.

3) *Los Condes de Barcelona vindicados*, que no marca una culminació, no és tampoc una anella que connecta en un *crescendo* –és a dir en un desenvolupament conseqüent– les *Memorias históricas* de Capmany i els *Recuerdos y bellezas de España* de Piferrer, sinó que representa un tombant respecte a la cèlebre obra il·lustrada, amb la qual no té cap parentiu ni pràcticament cap lligam explícit.

4) Pròsper de Bofarull és, sobretot, un punt de partida, el creador d'una escola específica que no gira al voltant del perfeccionament metodològic de la historiografia catalana, sinó de la seva explotació ideològica, amb una prioritat cada cop més definida: la divulgació polèmica dels greuges soferts per Catalunya a mans dels governants d'origen castellà.

5) Si bé no té una producció pròpia inserida dins de l'estètica romàntica –ell no és un literat: la seva prosa és rudement utilitària–, Pròsper de Bofarull estimula l'empelt d'aquesta moderna escola literària amb la historiografia i protegeix els intents de Jaume Tió, de Pau Piferrer i del mateix Antoni de Bofarull jove, entre d'altres.

6) Els Bofarull, a través sobretot de la *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, centren l'atenció en un punt concret del passat polític català, l'entronització de la dinastia dels Trastàmara, i donen cabuda, acríti-

36. Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Història nacional de Catalunya*, Barcelona, Pàtria, 1922, vol. I, pàg. 56.

cament, a les deformacions històriques afavorides pels falsaris patriotes del segle XVII. La concentració dels historiadors catalans en aquests temes i la reincidència en aquestes interpretacions sospitoses, des de mitjan segle XIX, no és el fruit, doncs, de l'amateurisme, sinó el resultat de les orientacions donades pels professionals més experts i amb més rang acadèmic del segon terç del vuit-cents.

7) Entre els historiadors romànics catalans, és Antoni de Bofarull, l'arxiver, i no pas Pau Piferrer i Víctor Balaguer, els autodidactes, qui esborra de manera més deliberada les fronteres entre la historiografia documental i la recreació literària de temes històrics.

8) L'èxit de la *Historia de Cataluña* de Víctor Balaguer, que obeïa les directrius genèricament llançades a l'aire per Pròsper de Bofarull però que és considerat un intrús, és el reactiu que porta Antoni de Bofarull a abandonar el registre literari i a concentrar-se en la historiografia documental per edificar una resposta sistemàtica al mateix nivell de generalitat: la *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Cataluña*, publicada entre 1876 i 1879.

9) Des del punt de vista metodològic, la *Historia crítica* d'Antoni de Bofarull repeteix engrandits, a quaranta anys de distància, els errors bàsics de *Los condes de Barcelona vindicados*: entroncament defectuós amb els antecedents bibliogràfics; dependència exclusiva respecte de la base documental i restricció d'aquesta als confins de l'Arxiu de la Corona d'Aragó; manca de cultura històrica general; deficiència greu del teixit argumental, en el detall i en el conjunt. La similitud de procediments, que subratlla la continuïtat de l'escola, marca també la incapacitat de desenvolupar-se a partir de les bases establertes i en sentència l'eclipsi.

10) Des del punt de vista interpretatiu, l'empirisme documental i la confiança en la veritat de la narrativa barroca porten Antoni de Bofarull a una concepció irracionalista de la història, moguda per l'atzar; aquesta posició és ideològicament inoperant enfront de l'optimisme progressista de Balaguer i, fins i tot, davant d'una visió tradicionalista coherent.

No menys important que aquestes correccions a les tesis implantades per l'escola de Milà i dels Rubió, és, a parer meu, la matisació següent a les matisacions que acabo de fer. Si bé crec que aquell seguit de tesis respon a la veritat, no estic segur que Pròsper de Bofarull fos totalment conscient de les implicacions del camí que emprégué i que deixà establert per als seus continuadors.

No ho dic pas en el mateix sentit que ho deia Jordi Rubió, és a dir sobre la base que Pròsper de Bofarull, com Antoni de Capmany, era un patriota *malgré lui*, que no tenia cap consciència de la direcció positiva dels seus esforços historiogràfics i que alguna cosa superior l'arrossegava. Perquè és obvi que Pròsper de Bofarull fou un patriota, un catalanista, en la plenitud de sentit que aquesta paraula tenia ja ben abans d'acabar el segle XIX. Més aviat ho dic en el sentit que Pròsper de Bofarull sacrificà en l'altar del patriotisme, de la ideologia, alguns dels valors bàsics que havien passat a ser patrimoni de l'ofici de l'historiador durant el segle XVIII. A estones, es mostrà lax respecte al criteri de la veritat històrica, i això, aleshores com ara, és el principi de la perdició per a l'historiador individual, per al mestre que emprèn aquesta via i per a tots aquells que el seguiran. I és possible, en efecte, que creguéssim que aquella laxitud momentània, aquell tancar els ulls davant els dubtes raonables sobre les tradicions, no tindria repercussions profundes en la pràctica de la seva escola ni en el destí de la historiografia catalana. S'equivocava.